

ENERJİ SAHƏSİNDƏ AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ ƏLAQƏLƏRİ VƏ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

Daxil olub: 26 oktyabr 2023-cü il
Qəbul olunub: 6 dekabr 2023-cü il
Received: 26 October 2023
Accepted: 6 December 2023

Famil Məcidli¹, Murad Ağayev²
¹İqtisadiyyat və İşlətmə kafedrası, ²magistrant,
UNEC;
¹famil.majidli@unec.edu.az,
²murad.agv1@gmail.com

Xülasə

Türkiyə ilə Azərbaycan arasında “bir millət, iki dövlət” prinsipinin ortaq maraqlar çərçivəsində reallaşması ilə Türkiyənin enerji sahəsində Rusiyadan asılılığı xeyli azalıb. Xüsusilə son iki ildə Şərqi Aralıq dənizində aparılan kəşfiyyat və qazma işləri öz nəticəsini verməyə başlamış və təbii qaz ehtiyatları baxımından yeni perspektivlər əldə edilmişdir. Bu araşdırmanın məqsədi Türkiyə ilə Azərbaycan arasındakı enerji əlaqələrini həm iqtisadi, həm də maliyyə baxımından araşdırmaqdır. Müəllif məqalə üzərində işləyərkən təhlillər əsasında bütün mənbələri və məlumatları hərtərəfli sistemləşdirməyə, mövzunun əhatəli mənzərəsini yaratmağa səy göstərmişdir. Tədqiqat prosesində elmlilik, proseslərə obyektiv münasibət, onların müqayisəli təhlili əsas tədqiqat metodları kimi seçilib. “Bir millət, iki dövlət” anlayışına malik Türkiyə ilə Azərbaycan arasında əməkdaşlıq ildən-ilə güclənir, əməkdaşlıq sahələri daha da genişlənir. Bu əlaqələrin iqtisadi və enerji sahələrində inkişaf etdirilməsi iki ölkə arasında sabitliyin əsas təminatı hesab oluna bilər. Nəticə etibarilə həm Azərbaycanın gələcək enerji siyasətləri, həm də Türkiyənin öz məqsədlərinə çatması üçün enerji əlaqələri böyük əhəmiyyət kəsb edir. Hər iki ölkə arasında bu gün və gələcəkdə əməkdaşlıq regionda güclü və səmərəli siyasətlər qurmağa imkan verəcək.

Bu araşdırmada Türkiyə ilə Azərbaycan arasındakı əlaqələrin iqtisadi əkslərindən biri olan enerji məsələsi iqtisadi və maliyyə baxımından müzakirə ediləcək və Türkiyənin Şərqi Aralıq dənizi bölgəsindəki karbohidrogen ehtiyatlarına çıxış cəhdləri də araşdırılacaq. Enerji sahəsində Azərbaycan və Türkiyə arasında əlaqələr və inkişaf perspektivləri mühüm elmi-praktik əhəmiyyətə malikdir.

Açar sözlər: *təchizat, resurs, tələbat, enerji təhlükəsizliyi, layihələr.*

AZERBAIJAN-TÜRKİYE ENERGY RELATIONS AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Famil Majidli¹, Murad Aghayev²
¹Economy and Business Administration, ²master's student, UNEC
¹famil.majidli@unec.edu.az; ²murad.agv1@gmail.com

Abstract

With the realization of the principle of “two states, one nation” between Türkiye and Azerbaijan within the framework of common interests, Türkiye's energy dependency on Russia in the field of energy has declined considerably. Particularly the last two years, the investigation and dredging works in the Eastern Mediterranean initiated to bear fruit and encouraging grows attained point of view gas resources. The purpose of this study is to examine the energy cooperations between Azerbaijan and Türkiye from both an economic and financial view. While working on the article, the author tried to comprehensively systematize all sources and information based on the analysis, to create a comprehensive picture of the topic. In the research process, scientificity, objective attitude to the processes, and their comparative analysis were chosen as the main research methods.

Cooperation between Türkiye and Azerbaijan, which has the concept of "One nation, two states" is getting stronger year by year, and the areas of cooperation are expanding even more. The development of these relations in the economic and energy fields can be considered the main guarantee of stability between the two countries. As a result, energy relations are of great importance for both Azerbaijan's future energy policies and Türkiye's achievement of its goals. Cooperation between both countries today and in the future will allow to establish strong and effective policies in the region.

In this study, the energy issue, which is one of the economic aspects of relations between Türkiye and Azerbaijan, will be discussed from an economic and financial point of view, and Türkiye's attempts to access hydrocarbon resources in the Eastern Mediterranean region will also be investigated.

Relations and development prospects between Azerbaijan and Türkiye in the field of energy have important scientific and practical significance.

Keywords: *supplies, resource, energy, security, projects.*

АЗЕРБАЙДЖАНО-ТУРЕЦКИЕ ОТНОШЕНИЯ В ОБЛАСТИ ЭНЕРГЕТИКИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИХ РАЗВИТИЯ

Фамиль Маджидли¹, Мурад Агаев²

*¹Кафедра экономики и бизнеса, ²магистр, UNEC
¹famil.majidli@unec.edu.az, ²murad.agv1@gmail.com*

Резюме

С реализацией принципа «одна нация, два государства» между Турцией и Азербайджаном в рамках общих интересов зависимость Турции от России в сфере

энергетики значительно снизилась. Особенно в последние два года разведка и бурение, проводимые в восточной части Средиземного моря, начали приносить плоды, и были достигнуты многообещающие разработки с точки зрения ресурсов природного газа. Целью данного исследования является изучение энергетических отношений между Турцией и Азербайджаном как с экономической, так и с финансовой точки зрения. Работая над статьей, автор постарался на основе анализа всесторонне систематизировать все источники и информацию, создать целостное представление о теме. В процессе исследования в качестве основных методов исследования были выбраны научность, объективное отношение к процессам, их сравнительный анализ.

Сотрудничество между Турцией и Азербайджаном, имеющим концепцию «одна нация, два государства», с каждым годом крепнет, а сферы сотрудничества еще больше расширяются. Развитие этих отношений в экономической и энергетической сферах можно считать главным залогом стабильности между двумя странами. В результате энергетические отношения имеют большое значение как для будущей энергетической политики Азербайджана, так и для достижения Турцией своих целей. Сотрудничество между обеими странами сегодня и в будущем позволит проводить сильную и эффективную политику в регионе.

В этом исследовании энергетический вопрос, который является одним из экономических аспектов отношений между Турцией и Азербайджаном, будет обсуждаться с экономической и финансовой точки зрения, а попытки Турции получить доступ к углеводородным ресурсам в регионе Восточного Средиземноморья будут обсуждаться с экономической и финансовой точки зрения.

Отношения между Азербайджаном и Турцией в области энергетики и перспективы их развития имеют важное научное и практическое значение.

Ключевые слова: предложение, ресурс, спрос, энергобезопасность, проекты.

Giriş

Azərbaycan və Türkiyə “bir millət, iki dövlət” anlayışı çərçivəsində əməkdaşlığını ildən-ilə gücləndirir, əməkdaşlıq sahələrini daha da artırır. Bu əməkdaşlıq iki ölkənin birgə həyata keçirdiyi Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) nefti, Bakı-Tbilisi-Ərzurum (BTƏ) təbii qazı, Bakı-Tbilisi-Qars (BTQ) dəmiryol və Cənub Qaz Dəhlizi (CGD) çərçivəsində ən son TANAP təbii qaz layihəsi kimi enerji layihələrindən daha çox iki ölkə arasında emosional kontekstdə inkişaf etmişdir. İki ölkənin birgə həyata keçirdiyi qabaqcıl layihələrdən biri olan və 2018-ci ilin iyun ayından fəaliyyətə başlayan

TANAP layihəsi Azərbaycan və Türkiyə əlaqələrini daha da inkişaf etdirərək iki ölkə arasında iqtisadi əlaqələrin inkişafına töhfə verəcək. Davamlı inkişaf tendensiyası ilə davam edən bu əlaqələr fonunda isə enerji sahəsində işlənən birgə layihələr həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından daha da inkişaf etdirilir və bu proseslərin də nəticəsi olaraq son 5 il ərzində, pandemiya dövrü istisna olmaqla, enerji ticarəti dövriyyəsinə 2 ölkə arasında daim artan temp müşahidə edilir. Bu inkişafın nəticəsi olaraq isə Türkiyə Azərbaycanın İtaliyadan sonra 2-ci əsas ticarət tərəfdaşına çevrilib və istər neft-qaz, istərsə də qeyri-neft ixracı həcmində əsasən isə yalnız Rusiyadan geri qalır. Məqalənin əsas hissəsində ölkələr arasında həyata keçirilən birgə layihələr, imzalanan müqavilələr, investisiyalar və enerji sektorunda həyata keçirilən ticarət əlaqələrinin statistikaları verilmişdir.

Əsas hissə

Türkiyə ilə Azərbaycan arasında keçmişdən bəri mövcud olan ortaq mənşə və yaxın coğrafi mədəniyyət bağı son illər bir çox sahədə, xüsusilə iqtisadi sahədə ön plana çıxıb. Şübhəsiz ki, Azərbaycanın sahib olduğu təbii ehtiyatlar Türkiyə üçün də mühüm əhəmiyyətə malikdir. Enerji təchizatında Rusiyanın dominantlığının qırılması istiqamətində Türkiyə və Azərbaycanın birgə həyata keçirdikləri layihələr hər iki ölkəyə müxtəlif faydalar verir. İran da bu kontekstdə Türkiyə üçün mühüm təchizatçıdır. Türkiyə indi öz təbii qaz ehtiyatlarını əldə etməkdə bir sıra irəliləyişlərə imza atıb və Qara dəniz regionu və Aralıq dənizi bölgəsindəki dəniz zonasında, eləcə də quruda, xüsusən də cənub-şərqdə kəşfiyyat və dərinləşdirmə işlərini sürətlə davam etdirir (Sun, 2011:151-160). Türkiyə ilə Azərbaycan arasında indiyədək iki ölkə ilə məhdudlaşan müxtəlif boru kəmərləri istifadəyə verilib. Cənub Qaz Dəhlizi ilə bağlı xətlərin Avropaya integrasiyasının vacib olduğu bir vaxtda Trans Adriatik Boru Kəməri layihəsi də bu kontekstdə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. TAP layihəsinin TANAP ilə integrasiyası Azərbaycanın təbii qaz ehtiyatlarının Avropaya nəqlində son dərəcə mühüm layihədir. Bu kontekstdə TAP layihəsi Avropa ölkələrinin təhlükəsiz enerji təchizatı ilə bağlı gözləntilərini ödəməyə qadirdir. O, Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinin, Trans Adriatik Boru Kəmərinin və TANAP Cənub Qaz Dəhlizinin mühüm tərkib hissəsidir (Kayan, 2018: 299-328). Cənub Qaz Dəhlizi böyüklüyü və strateji əhəmiyyəti ilə sərhədləri aşaraq, Rusiya, Norveç və Şimali Afrikada mövcud elektrik ötürücü xətləri üçün əlavə təchizat dəhlizi olacaq (Kontakos və Jelyazkova, 2015: 6). Türkiyə enerji təchizatını əsasən Rusiya, İran, İraq və Azərbaycandan alır. Son illər Azərbaycandan yeni boru kəmərləri layihələri ilə tədarük olunan enerji resurslarının şaxələndirilməsi ilə enerji təchizatının şaxələndirilməsi kontekstində müsbət nəticələr əldə olunub və bu, hər iki ölkənin iqtisadiyyatına müxtəlif qazanclar verib. Azərbaycanın öz ehtiyatlarını

TANAP və onunla əlaqəli Trans Adriatik Boru Kəməri vasitəsilə Türkiyə üzərindən Avropa ölkələrinə nəql etmək imkanı var. Azərbaycan qazı təhlükəsiz ixrac olunur, çünki Türkiyə təhlükəsiz dəhlizdir. Bununla da Azərbaycanın milli iqtisadiyyatı xeyli valyuta axını əldə edir. Türkiyə isə bu kommersiya tərəfdaşlığından xərc üstünlüyü, enerji təchizatının şaxələndirilməsi, qiymət rəqabətindən faydalanmaq və enerji dəhlizi hədəfinə nail olmaq sahələrində əhəmiyyətli qazanclar əldə edib. Azərbaycan və Türkiyə arasında həyata keçirilən son layihələrlə Türkiyənin enerji dəhlizinə çevrilmə hədəfi hər gün bir addım irəli gedir və rəqib ölkələrə nisbətən ciddi üstünlük əldə edilir. Minimal dəyişən (vahid) məsrəfləri və istənilən alternativə çevrilmə ilə bağlı qeyri-adi yüksək sabit (quraşdırma) xərcləri özündə cəmləşdirən xərc strukturu nəzərə alınmaqla, boru kəmərləri istər-istəməz təchizat tərəfində təbii inhisar yaradır (Ericson, 2009:2). Buna görə də, boru kəmərlərinə investisiyalar resurs təmin edən ölkələr və təchizatçı ölkələr üçün çox vacibdir. Təbii qaz təchizatında mühüm ölkə olan Türkiyə həm öz enerji ehtiyacını ödəmək, həm də qazın öz ərazisi ilə Avropaya nəqlini təmin etmək üçün bir çox layihələr həyata keçirmişdir. Sözügedən layihələr Cənub Qaz Dəhlizi (GGK) çərçivəsində aşağıda verilmişdir:

- Cənubi Qafqaz boru kəməri (SCP);
- Bakı-Tbilisi-Ərzurum (BTE) boru xətti;
- Türkiyə-Yunanıstan Qaz İnterkonnektoru (ITG);
- Trans Anadolu Boru Kəməri (TANAP);
- Trans Adriatik Boru Kəməri (TAP);
- TC (Bakı-Tbilisi-Ceyhan) Xam Neft Boru Kəməri (www.mfa.gov.tr).

Türkiyə ilə Azərbaycan arasında iqtisadi əlaqələrin ilk və mühüm təməl daşı olan iki layihə Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft boru kəməri (BTC) və Bakı-Tbilisi-Ərzurum (BTE) qaz boru kəməri layihələridir. BTƏ (BTE) layihəsi ilə Azərbaycanın “Şahdəniz” yatağından təbii qaz Türkiyəyə ötürülür. Bu iki uğurlu layihədən sonra TANAP layihəsi gündəmə gəlmişdir (Erdoğan, 2017:10).

TANAP Bakıdan başlayır və İtaliyaya qədər uzanır və 3500 kilometrlik uzunluğa malikdir. Trans Adriatik (TAP) və SCP də daxil olmaqla, TANAP-ın investisiya dəyəri təxminən 40 milyard dollardır (www.tanap.com). TANAP, TAP və Cənubi Qafqaz Boru Kəməri birlikdə Cənub Qaz Dəhlizini təşkil edən üç layihədir. 2019-cu ilin noyabr ayına olan məlumata görə, TANAP vasitəsilə BOTAS-a 3,3 milyard kubmetr qaz ötürülüb (www.tanap.com).

Gürcüstan sərhədindən Türkiyəyə daxil olan TANAP ölkə sərhədlərindən keçərək Türkiyə-Yunanıstan sərhədində Trans Adriatik qaz boru kəmərinə (TAP) bağlıdır. Hazırda 16 milyard kubmetr ötürmə qabiliyyətinə malik olan xəttin gələcəkdə

31 milyard kubmetrə çatdırılması nəzərdə tutulub. 2020-ci ilin dekabr ayına olan rəqəmlərə əsasən, TANAP vasitəsilə Türkiyəyə ötürülən təbii qazın həcmi 8,1 milyard kubmetr təşkil etmişdir (www.socar.com.tr). Türkiyə qaz ehtiyatlarını şaxələndirməyə və qazı daha ucuz idxal etməyə çalışır. TANAP layihəsi bu kontekstdə atılan əsas addımlardan biridir (Winrow, 2016:8). Bu layihə Azərbaycan təbii qazının Avropaya nəqlində son dərəcə mühüm təməl daşıdır. Kəmərlə ilkin olaraq 6 milyard kubmetr Azərbaycan qazı Türkiyəyə, 10 milyard kubmetr qaz isə Avropaya nəql olunacaq. Plana əsasən, TANAP 10 milyard kubmetr tutumlu TAP-a qoşularaq, Yunanıstan və Albaniya vasitəsilə İtaliyaya göndəriləcək. TANAP kəmərinin illik ötürmə qabiliyyəti 2026-cı ilə qədər 31 milyard kubmetrə qədər genişləndirilə bilər və TAP-ın gücü asanlıqla iki dəfə artırıla bilər. Bu halda isə İsrail və ola bilsin ki, Kipr qazını Türkiyə üzərindən Avropaya nəql etmək üçün geniş imkanlar yaransın (Ayrancı, 2019). Xəzər hövzəsinin “Şahdəniz” adlanan təbii qaz ehtiyatlarının Azərbaycana məxsus əsas ötürücü xətti Cənub Təbii Qaz Dəhlizi və ya Cənub Qaz Dəhlizi kimi də tanınır. Azərbaycan və Türkiyə arasında çəkilən bu kəmərlər Avropa ölkələrinin qaz təchizatında Rusiyadan asılılığının azaldılmasına mühüm töhfə verir.

Bundan əlavə, Türkiyənin 2020-ci ildə Şərqi Aralıq dənizində həyata keçirdiyi kəşfiyyat-axtarış fəaliyyətinə Fransa, Yunanıstan və Rumıniya tərəfi başda olmaqla bəzi Avropa Birliyi (AB) ölkələrinin reaksiyaları və bloklama söyləri də bu nöqtədə müzakirə edilir. Misir və İsrail də zaman-zaman adıçəkilən ölkələrə qoşulur və bu dövlətlər öz aralarında müqavilələr imzalayaraq, Türkiyənin Aralıq dənizində enerji axtarışlarını pozmağa çalışırlar. Rusiyanın yürütdüyü bəzi enerji siyasətləri də Türkiyənin enerji təhlükəsizliyinə mənfi təsir göstərir. Xarici siyasətində enerjiden silah kimi istifadə etməkdən çəkinməyən Rusiya enerji sahəsində monopoliyaya sahib olmağı hədəfləyir. Bu kontekstdə Rusiya Türkiyənin körpü ölkə olmasına müsbət yanaşmır və Türkiyədən keçən enerji marşrutlarına nisbətdə ondan yan keçən enerji marşrutlarını dəstəkləyir (Özmen, Bakkal, 2020: 2595-2617).

Enerji təhlükəsizliyi konsepsiyasına Azərbaycan prizmasından baxmaq da faydalıdır. Zəngin enerji ehtiyatlarına malik olan və hasil etdiyi artıq enerji resurslarını başqa dövlətlərə ixrac edən ölkələrdən biri olan Azərbaycan üçün “enerji tələbatının təhlükəsizliyi” və “nəqliyyat yollarının təhlükəsizliyi” ön plandadır. Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyinə təsir edən digər problem dünya bazarlarında xam neftin barelinin qiymətlərində baş verən dalğalanmalar, xüsusən də enmələrdir. Bu vəziyyət Azərbaycanın neft gəlirlərinə mənfi təsir göstərir və ölkə iqtisadiyyatına da ciddi zərbə vurur. Bundan əlavə, ölkənin uzunmüddətli perspektivdə ədəbiyyatda “Holland sindromu” adlı böhranla üzləşməsi mümkün görünür (Kökyay, 2020: 2504- 2528). Gö-

ründüyü kimi, Türkiyənin enerji təchizatı təhlükəsizliyi ilə Azərbaycanın enerji tələbatının təhlükəsizliyi bir-birini tamamlayır. Bu vəziyyət hər iki ölkənin enerji sahəsində bir-biri ilə sıx əlaqələr qurmasının əsas səbəblərindən biridir.

Azərbaycan və Türkiyə arasında enerji əlaqələri təkcə boru kəməri layihələri ilə məhdudlaşmır, iki ölkə enerji sərmayələri ilə də iqtisadi əməkdaşlığı genişləndirir. Azərbaycan və Türkiyə arasında enerji əlaqələrində SOCAR-ın fəaliyyəti böyük əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti Türkiyə iqtisadiyyatına böyük investisiyalar yatırır və 2008-ci ildə PETKİM Holdingin səhmlərinin 51%-ni alıb (Kayan, 2018: 299-328).

SOCAR Azərbaycan və Türkiyə arasında getdikcə daha səmərəli və güclənən iqtisadi əməkdaşlığın ən böyük nümayəndəsidir. SOCAR-ın Türkiyədəki fəaliyyətini idarə etmək üçün qurulan SOCAR Türkiyənin güclü təşəbbüslərlə iştirak etdiyi Türkiyə bazarında investisiya planı Türkiyə tarixindəki ən əhəmiyyətli miqyaslı investisiyaları əhatə edir (Harunoğulları, 2020:177-211). STAR neft emalı zavodu SOCAR-ın Türkiyədə real sektora etdiyi ən böyük investisiyadır. Zavod 2018-ci il oktyabrın 19-da Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan və Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin iştirak etdiyi açılış mərasimi ilə fəaliyyətə başlayıb. İzmirin Əliağa yarımadasında yerləşən 6,3 milyard ABŞ dolları dəyərində olan STAR obyektı Türkiyənin emal olunmuş neft məhsulları ehtiyacının 25%-ni qarşılıyacaq. STAR Türkiyə iqtisadiyyatının və sənayesinin ehtiyaclarını nəzərə alaraq strateji məhsullara diqqət yetirir. STAR qurğusu illik 10 milyon ton xam neft emalı gücünə malikdir və 4,8 milyon ton dizel və 1,6 milyon ton nafta ilə yanaşı, təyyarə yanacağı və LPG kimi neft məhsulları da istehsal edəcək (Özmen, Bakkal, 2020: 2595-2617).

Azərbaycan ilə Türkiyə arasındakı münasibətlər ikitərəfli əhəmiyyət kəsb etməklə yanaşı, regionda və dünyada gedən bir çox proseslərə də təsir edir. Azərbaycanla Türkiyə arasındakı münasibətlər regionda dəyişən güclərə və geosiyasi şəraitə ciddi təsir göstərir. Bu gün Azərbaycanla Türkiyə arasında əməkdaşlıq nəticəsində mühüm geosiyasi layihələr həyata keçirilib və bu layihələr Avrasiyanın simasını dəyişir. Türkiyə ilə Azərbaycan arasındakı münasibətlərin strateji və qardaşlıq xarakteri getdikcə güclənir və yeni miqyas alır (Kandemir, & Tuncer, 2020: 75-89).

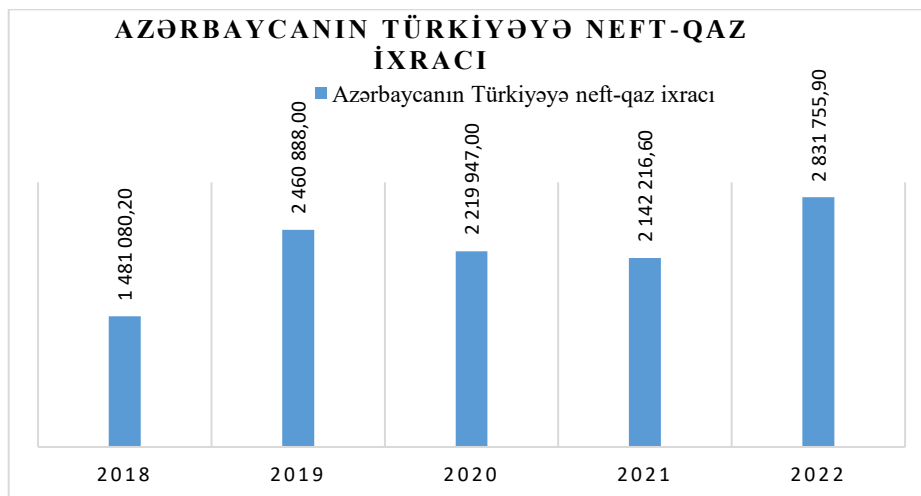
Ümumilikdə isə 2 ölkə arasında demək olar ki, bütün sektorlar üzrə davam etdirilən əməkdaşlıq enerji sahəsində də özünü büruzə verir. Bunun nəticəsi olaraq ölkələrarası enerji münasibətləri hər il daha da inkişaf etdirilir və birgə enerji layihələrinin sayı artırılır. Bu əlaqələrin genişlənməsi isə hər 2 ölkəyə ciddi fayda verir. Belə ki, Türkiyə neft-qaz məhsulları idxalından olan asılılığının böyük bir hissəsini Azərbaycan vasitəsilə ödəməsi ilə yanaşı, müxtəlif növ məhsullar istehsal edərək ixrac edir ki, bunun da nəticəsində ölkənin ixrac potensialı daha da artır. Türkiyə Azərbaycan üçün

bir növ enerji körpüsü rolu oynayır ki, bu da Türkiyəni regionda enerji koridoruna çevirir və Azərbaycan neft-qaz ixracı üçün həm təhlükəsiz, həm də məsafə və rüsumlar baxımından səmərəli dəhliz əldə edir. Ölkələrarası enerji münasibətlərinin inkişafının başlanğıcı olan BTC neft kəməri vasitəsilə cari dövrdə ümumilikdə 396 milyon ton neft ixrac olunub ki, bu da enerji sahəsində aparılan əməkdaşlığın əhəmiyyətini bir daha sübut edir (vergiler.az). 2 ölkə arasında artan enerji münasibətləri fonunda institusional bazanın daha da möhkəmləndirilməsi ilə sektorun inkişafının artım indikatoru ciddi səviyyələrə yüksəlib və artıq bu temp davamlı hal alıb. TANAP və TAP-ın da istifadəyə verilməsi ilə Azərbaycan öz qazını Türkiyə vasitəsilə Avropaya ötürə bilər. Bu isə həm Azərbaycanın ixrac həcmının artması baxımından, həm də enerji məhsulları idxalından asılı olan Avropa ölkələri üçün əhəmiyyətlidir. Rusiya-Ukrayna müharibəsi kontekstində Rusiyaya qarşı tətbiq olunan sanksiyalar ilə birlikdə Avropa ölkələri artıq enerji tələbatlarını ödəmək üçün alternativ bazarlar axtarmağa başladılar ki, bu baxımından, Azərbaycan Avropa ölkələri üçün alternativlərdən birinə çevrildi. Azərbaycandan Avropaya qədər qaz xətlərinin mövcud olması isə Azərbaycanın cəlb edilişini daha da artırır və Azərbaycan artıq Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təminatında mühüm ölkələrdən birinə çevrilir. Bu isə Azərbaycan qazının Avropa məkanına çatdırılması üçün dəhliz rolunu oynayan Türkiyənin Azərbaycanın neft-qaz məhsulları ixracında olan rolunun əhəmiyyətini bir daha sübut edir. 2 ölkə arasında enerji sektorunda davam etdirilən əməkdaşlıq təkcə ixrac-idxal münasibətləri baxımından və enerji dəhlizi baxımından deyil, o cümlədən investisiya qoyuluşları baxımından yüksək əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, 2006-cı ildə təsis edilən “SOCAR Türkiyə” şirkəti vasitəsilə Azərbaycan Türkiyənin enerji sektoruna indiyədək 15 milyard dollardan çox investisiya yatırır (economy.gov.az). Əsas prioritet məsələlərdən biri enerji sektorunun diversifikasiyası olan Azərbaycan üçün bu sahədə də Türkiyənin əhəmiyyəti mühümdür. Belə ki, Azərbaycanın yaxın gələcəkdə Naxçıvan vasitəsilə Türkiyəyə ən azı 1000 meqavat həcmində alternativ enerji ixracı potensialı qiymətləndirilir (president.az).

Azərbaycanın Türkiyəyə ixrac etdiyi məhsul və xidmətlərin əsas hissəsini enerji məhsulları ixracı təşkil edir. Cədvəl 1-də Azərbaycanın Türkiyəyə neft-qaz ixracının son 5 illik statistikasını verilmişdir.

Azərbaycanın ümumilikdə ixracının 80%-i neft-qaz məhsulları hesabına həyata keçirilir və enerji məhsulları ixracı həcminə görə Türkiyə Azərbaycanın əsas tərəfdaşlarından biridir. Cədvəl 1-dəki statistikalarından da göründüyü kimi, Azərbaycanın Türkiyəyə neft-qaz ixracı ciddi indikatorlara malikdir. 2019-cu ildə STAR neft emalı zavodu və TANAP layihəsinin də istifadəyə verilməsi ilə birlikdə 2018-ci il ilə müqayisədə neft-qaz ixracının həcmi 66.2% artmış və neft-qaz ixracının ümumi ixracda payı 81.11%-dən 85.96%-ə yüksəlmişdir.

Cədvəl 1. Azərbaycanın Türkiyəyə neft-qaz ixracı (min ABŞ dolları, 2018-2022-ci illər)

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycan Respublikası İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi (2018-2022).

2020 və 2021-ci illərdə isə baş verən pandemiya və enerji qiymətləri krizisi kontekstində Azərbaycanın Türkiyəyə ixrac etdiyi neft-qaz məhsullarının dəyəri əvvəlki illər ilə müqayisədə müvafiq olaraq 9.8% və 3.5% azalmışdır. 2022-ci ildə isə dünyada baş verən siyasi proseslər və pandemiyanın təsirlərinin zəifləməsi fonunda enerji qiymətlərinin artması ilə ixracda yenidən artım baş verib və enerji məhsulları ixracının həcmi 2021-ci il ilə müqayisədə 24.4% artmışdır. Bu artım ilə də Türkiyəyə neft-qaz ixracının həcmnin ümumi ixracda payı 79.90%-ə yüksəlmişdir. Əsas prioritet məsələsi ixracın diversifikasiyası olan Azərbaycan üçün Türkiyə bu baxımdan da mühüm əhəmiyyət kəsb edir və statistikalara əsasən, qeyri-neft sektoru üzrə ixrac həcminə görə Türkiyə yalnız Rusiyadan geri qalır. Ümumilikdə isə həm Azərbaycanın ticarət dövriyyəsində və ixracında İtaliyadan sonra, idxalda isə Rusiyadan sonra 2-ci pillədə qərarlaşıb (customs.gov.az).

Nəticə

Bu araşdırmada enerjinin əhəmiyyəti, enerji təchizatı təhlükəsizliyi məsələsi, Şərqi Aralıq dənizinin Türkiyə üçün əhəmiyyəti, Türkiyənin həyata keçirdiyi enerji kəşfiyyatı və sınaq fəaliyyətləri və Türkiyə ilə Azərbaycan arasında boru kəməri layihələri araşdırılıb. Müəyyən edilmiş tarixlərdə başa çatan layihələr və irəliləyişlər Türkiyə və Azərbaycan üçün dəyərlidir. Uğurlu birgə layihələr hər iki dövlətin iqtisadi

gələcəyi üçün ümidvericidir. İki ölkə arasında enerji əməkdaşlığının inkişaf etdirilməsinin hər iki ölkə üçün faydalı olacağı düşünülür. Mövcud boru kəmərlərinin ötürmə qabiliyyətinin artırılması və yeni boru kəməri layihələrinin hazırlanmasının mövcud olanlarla yanaşı, arzu olunan təbii qaz ehtiyatlarının daha çox ölkəyə ötürülməsi baxımından hər iki ölkəyə fayda gətirəcəyi nəzərdə tutulur. Ölkələrarası birgə işlənən enerji layihələrinin nəticəsi olaraq enerji ticarəti indikatorlarında ciddi artımlar müşahidə edilib və bu müsbət tendensiya davam edir. Məhz aparılan islahatlar və 2 ölkə arasında geniş spektrdə gücləndirilən əlaqələrin təzahürü olaraq ümumi ticarət dövrüyəsində, o cümlədən enerji ticarətində nəzərəcarpacaq dərəcədə inkişaf qeydə alınıb. 2022-ci il də daxil olmaqla son 5 il ərzində Azərbaycanın Türkiyəyə enerji məhsulları ixracının dəyəri pandemiya dövrü istisna olmaqla daim artan tendensiya ilə davam etmişdir. Bu inkişafa əsas təkanverici qüvvələr isə Azərbaycanın öz tarixi torpaqlarını azad etməsi ilə regionda yüksələn nüfuzu və ölkələrarası münasibətlərin daha da dərinləşməsi, Rusiya-Ukrayna müharibəsi kontekstində Avropa ölkələrində hökm sürən enerji böhranı və Azərbaycanla Türkiyə arasında enerji sahəsində son dövrlərdə işlənən birgə layihələr (STAR neft emalı zavodu, TANAP və TAP) olmuşdur. Ümumi olaraq isə Azərbaycanın Türkiyəyə ixrac etdiyi məhsulların əsas hissəsini neft-qaz ixracı təşkil edir (80-85%). Türkiyə Azərbaycan üçün enerji məhsulları ixracı bazarı olmaqla yanaşı, həmçinin enerji koridorudur. TANAP və TAP xətlərindən istifadə edərək Azərbaycan Türkiyə vasitəsilə Avropa ölkələrinə enerji nəqli həyata keçirir ki, bu da həm enerji böhranı yaşayan Avropa ölkələri üçün, həm də ixrac gəlirlərinin artırılması və bazarın daha da genişlənməsi baxımından Azərbaycan üçün əlverişlidir. Hazırda ötürülmə qabiliyyəti artırılan və gələcəkdə artırılması planlanan neft-qaz xətləri, ərazi bütövlüyünü bərpa edən Azərbaycanın regionda yüksələn imici və Avropa ölkələrində enerji bazarının təhlükəsizliyinin başlıca problemləri fonunda enerji məhsulları ixracı həcmində olan artım tempinin daha da yüksəlməsi istisna hal deyil. Türkiyə Azərbaycan üçün təkə ənənəvi enerji ixracı üçün bazar və enerji dəhlizi kimi deyil, o cümlədən alternativ enerji sahəsinin inkişafı üçün əhəmiyyətlidir. Bu sahədə 2 ölkə arasında bir sıra işlər görüldü ki, məhz Naxçıvanda keçirilən 3-cü yaşıl enerji forumu buna misaldır. Bu forum çərçivəsində Naxçıvanda 1500 meqavat alternativ enerjinin istehsalı və onun ən azı 1000 meqavatının ixracı nəzərdə tutulur ki, bu proseslər də Türkiyə-Azərbaycan müttəfiqlik münasibətləri çərçivəsində həyata keçiriləcək və bu enerji də Türkiyə vasitəsilə Avropaya ixrac olunacaq. Yekun olaraq Türkiyə və Azərbaycan arasında çoxşaxəli əməkdaşlıq əlaqələri mövcuddur və Türkiyə Azərbaycan vasitəsilə öz enerji tələbatının böyük bir hissəsini ödəyir, enerji dəhlizi rolu oynayaraq regionda enerji tranziti kimi əhəmiyyətli mövqe əldə edir və 2 ölkə arasında inkişaf edən enerji münasibətləri kontekstində, xüsusilə enerji sektorunda

ciddi investisiyalar əldə edir ki, buna ən bariz misal olaraq STAR neft emalı zavodunu göstərmək olar. Bu zavod Türkiyə tarixində real sektora yatırılmış ən böyük investisiyadır. Azərbaycan üçün də münasibətlərin inkişaf etdirilməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Türkiyə Azərbaycan üçün həm enerji məhsulları ixracı bazarı, həm də enerji tranziti ölkəsi kimi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan Türkiyə vasitəsilə Avropa bazarına rahat, əlverişli və təhlükəsiz çıxış əldə edir və bu əlaqələr Azərbaycanın enerji ixracı potensialını və həcmi artırır.

Ədəbiyyat

1. O.G. Austvik & G.Rzayeva (2017). Türkiye in the Geopolitics of Energy, 107, 530- 549.
2. E.Ayrançı. (2019). 21. Yüzyılda Sürdürülebilirlik.
3. Azərbaycan Respublikası İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi (2018-2022)
4. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Azərbaycanın xarici ticarəti (2018-2022)
5. E. Carpignano & Bompard. A., F. Profumo (2017). National Energy Security Assessment in A Geopolitical Perspective Energy 130, 142-160.
6. Ərdoğan, N. (2017). TANAP layihəsinin Türkiyə və Azərbaycanın enerji siyasətlərindəki yeri və əhəmiyyəti. Ömer Halisdemir Universiteti İqtisadiyyat və İdarəetmə Fakültəsi Jurnalı, 10(3), 9-25.
7. Ericson, E. (2009) Eurasian Natural Gas Pipelines: The Political Economy of Network Interdependence, Eurasian Geography and Economic, 50(1), 25-60
8. Günəş, M. & Arslan, T. (2018). Enerji Bağımlılığında Avropa Birliyi, Rusya, Türkiyə Üçgeni və Doğu Akdeniz Alanı. Beynəlxalq Humanitar Elmlər və Təhsil Jurnalı, 4(7), 29-57.
9. Harunoğulları, (2020). Enerji Dağıtım Mərkəzi Perspektifindən Türkiyə'nin Enerji Jeopolitiği. Giriş, 11(1), 170-210.
10. C. Kakışım, (2020), Türkiyə'nin Bölgesel Doğal Gaz Merkezine Dönüşəbilme Potansiyeli. Avrasiya Beynəlxalq Araşdırmalar Mərkəzi, 8(24), 250-279.
11. Qandemir, E. & Tuncer C. (2020). Irak-Türkiyə Enerji İlişkilerinin Bölgenin Ekonomik Güvenliğine Etkileri. Beynəlxalq İqtisadiyyat, Siyasət, Humanitar və Sosial Elmlər Jurnalı, 3(1), 70-86.
12. Kaya, A. (2018). Kentleşme Sorunları Kapsamında Şanlıurfa'nın Çevre Sorunları ve Çözüm Önerileri, İdarəetmə Elmləri Jurnalı, 12(32), 298-325.
13. Kenderine, M. (2018). The importance of Natural Gas to Türkiye's Energy And Economic Future.
14. Kökay, F. (2020). Neorealizm Kuramı ve Türkiye'nin Doğu Akdeniz Enerji Politikası. 9(3), 2501-2525.
15. Kontakos, P., və Jelyazkova, V. (2015). SEE, Energy Infrastructure Projects of Common Interest in the SEE, Türkiye, and Eastern Mediterranean and Their Investment Challenges. (səh. 260-266).
16. Mirbağır YAQUBZADƏ. Azərbaycan və Türkiyə enerji sektorunda da bir-birinin yanındadır (2023). Xalqgazeti.
17. Özmən, H., & Baqqalı, M., & Baqqal, S. (2020) Dünya Enerji Aktarım Hatları ve Hegomonya Savaşları: Türkiyə'nin Enerji Aktarım Hatları Pozisyonu Üzerine Bir İnceleme., 9(3), 2590-2607.
18. Sun, X., & Wu, D., & Li, J & Yi, S. (2011). Enerji geosiyasəti və Çinin Enerji Təchizatı Təhlükəsizliyinə dair Strateji Qərarı: Çox Atributlu Təhlil. (1-2), 150-159.
19. Winrow, G. (2016). Energy Geopolitics and Chinese Strategic Decision of the Energy-Supply Security: A multiple-attribute analysis. 1(17).
20. Yayı, C. (2012). Doğu Akdeniz'de Yetki Alanlarının Paylaşılması Sorunu Ve Türkiye, 4 (6) , 1-68
21. tanap.com
22. economy.gov.az
23. vergiler.az
24. customs.gov.az
25. mfa.gov.az